

سواد معنوی: کلید تحول در سیاست گذاری های تربیت معلم ایران؛

تحلیل راهبردی و نوین در نظام آموزشی ایران

اسدالله اسدی گرمارودی^۱

چکیده

از ضروری ترین مسائل در حوزه ساحت های حاکمیتی، مسئله سیاست گذاری است. این ضرورت در امور حکمرانی آموزش عمومی که بر عهده آموزش و پرورش است و سواد مورد نیاز شهروندان را جهت ایفای نقش در وظایف فردی و اجتماعی تأمین می کند، از اولویت ویژه ای برخوردار است. پژوهش حاضر با هدف تبیین و تحلیل جایگاه سواد معنوی در سیاست گذاری تربیت معلم مطابق اسناد بالادستی صورت گرفته است و با روش توصیفی-تحلیلی، با استفاده از تجزیه و تحلیل و شیوه های اکتشافی و سنتز پژوهی، از طریق جمع آوری داده های اسنادی، کتابخانه ای و سامانه های برخط نگاشته شده است. نتایج پژوهش نشان می دهد که استلزامات اسناد بالادستی در سیاست گذاری آموزش عمومی ایجاب می کند متعلمان از مراتب حیات طیبه در زندگی برخوردار گردند. در اسلام، هدف از خلقت انسان قرب الهی است که با تبعیت انسان از امر و نهی الهی و عمل به تکالیف و شریعت حاصل می شود. لذا ضرورت دارد متعلمان آموزش عمومی از سواد معنوی برخوردار شوند. از آنجا که نقش معلم در مجموعه عوامل آموزشی، نقشی بی بدیل تلقی می شود، ضرورت دارد در رأس سیاست گذاری های مرتبط با آموزش و پرورش و سیاست گذاری در امر تربیت معلمان، سواد معنوی در سیاست گذاری چندساحتی «نظام جامع تربیت معلم» دانشگاه فرهنگیان اولویت و اولیت داشته باشد. بدین ترتیب با ملکه شدن این سواد در نیت و عمل دانشجومعلمان، و تجلی یافتن آن به عنوان حسن فاعلی و حسن فعلی، امکان بالفعل شدن توانایی ها و مهارت کاربست آن در تمام مراحل تعلیم و تربیت محقق خواهد شد.

■ واژگان کلیدی

معنویت؛ سواد؛ سواد معنوی؛ سیاست گذاری؛ سیاست گذاری تربیت معلم.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان تهران، تهران، ایران. نویسنده مسؤول: a.a.garmaroudi@cfu.ac.ir

۱. مقدمه

سواد از منظر یونسکو^۱، شامل انواع متعددی نظیر سواد ارتباطی، سواد مالی، سواد رایانه‌ای، سواد عاطفی، سواد رسانه‌ای و سواد تربیتی است (میرزایی، ۱۴۰۰: ۱۵۳). در واقع، به هر میزان دامنه علوم گسترش می‌یابد، در سبب سواد شهروندان، سوادهای جدیدی افزوده می‌شود و بسیاری از علوم تخصصی دیروز لباس سواد عمومی به تن می‌کنند. با وجود این، به دلیل سرعت سرسام‌آور زایش ساحت‌های علم، سطح سواد شهروندان نیز در مقایسه با یکدیگر، نه تنها تقریب و کاهش نیافته، بلکه با شکاف و فاصله بیشتری مواجه می‌شود.

سواد تربیتی عامل رشد و سازنده شخصیت فراگیران در محیط کلاس، مدرسه و خارج از مدرسه است. این سواد به دنبال تربیت نسلی شایسته در جامعه و دانش‌آموزانی به دور از سهل‌انگاری و متناسب با سطح انتظار رفتاری صحیح، و حذف و یا کاهش ناهنجاری‌های دانش‌آموزان است. این مهم در سایه آگاهی‌بخشی و گسترش ارزش‌های والای انسانی و با استفاده از روش‌های نوین و مناسب تربیتی اتفاق می‌افتد (زندگی و معصومی فرد، ۱۳۹۷: ۷۶). با نظر به آنچه درباره انواع سواد گفته شد، نیل به اهداف والای تربیتی مذکور، در درجه اول نیازمند آراسته شدن خود معلم به سواد تربیتی و انواع دیگر سواد و به‌ویژه صلاحیت‌ها و شایستگی‌های معنوی و اخلاقی تحت‌عنوان سواد معنوی است (Giacalone, 2019: 232260؛ میرزایی، ۱۴۰۰: 154166). در واقع، حیات فکری و معنوی جوامع به دست معلمان است و طبیعی است که این امر مهم، بدون شناخت، باور و عمل به اصول اخلاقی و معنوی توسط خود معلم امکان‌پذیر نیست. به بیانی دیگر، آراسته شدن معلم به نشانه‌های شناخت، سعه صدر، تواضع، ارزش‌های الهی، هدایت، استدلال و برهان منطقی و شرعی و متخلق شدن به اخلاق و خلق نیکو، به‌طور قطع می‌تواند میزان شناخت و سطح سواد تربیتی او را ارتقا دهد (رضایی، ۱۳۹۸: ۱۲۹). بنابراین اتصاف معلم به فضایل اخلاقی که در سواد معنوی، پیش‌نیاز اصلی رشد سواد تربیتی است، ضروری و مهم است.

رهبر معزز انقلاب در دیدار با مجمع عالی فرماندهان سپاه در دهم مهرماه ۱۳۹۸، نقش معنویت را همچون باران رحمتی می‌دانند که بر بوستان باراد؛ هم حیات‌بخش بوستان است، هم طراوت‌بخش و جلوه‌بخش آن. ایشان می‌فرمایند: «وقتی باران می‌بارد، صرفاً این نیست که زندگی می‌دهد به بخش‌های مختلف این بوستان، بلکه به آن زیبایی هم می‌دهد، جلوه هم می‌دهد، طراوت

هم می‌دهد، آن را در چشم‌ها عزیز هم می‌کند؛ باران معنویت این [جور] است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸). «تربیت معنوی» ضمانت‌بخش «تربیت اخلاقی»، و تربیت اخلاقی شرط لازم «تعلیم و تربیت» است. امام خمینی می‌فرماید: «اسلام مادیات را به تبع معنویات قبول دارد، مادیات مستقلاً قبول ندارد، اساس معنویات است» (خمینی، ج ۷، ۱۳۶۸: ۵۳۳). افرادی که از نظر معنوی در حال رشدند، و از خود و چالش‌های زندگی آگاهی دارند، با اعتماد، شجاعت، امید، محبت، مشارکت، مسئولیت‌پذیری و سخاوتمندی معنوی خویش، بازخورد مناسبی در برابر سختی‌ها دارند و مقاوم‌تر عمل می‌کنند. سرعت تحولات آینده در همه عرصه‌های زندگی بشر نیز بر خورداری از معلمانی با شایستگی‌های اخلاقی و انسانی را بیش از پیش ضروری می‌سازد. لذا در تدوین سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تأکید بر شایستگی‌های معنوی و اخلاقی و نقش الگویی معلم، برجستگی بیشتری یافته است (رضایی، ۱۲۹: ۱۳۹۸). بنابراین التفات به درآمیختگی معنویت و نیز سواد معنوی در متون و برنامه‌های آموزشی و برنامه‌ریزی‌های تعلیم و تربیت، به‌ویژه در «سیاست‌گذاری نظام جامع تربیت معلم» اهمیت و ضرورتی انکارناپذیر دارد که در این پژوهش بررسی می‌شود. پژوهش بر آن است که نقش و جایگاه سواد معنوی را در نظام سیاست‌گذاری تربیت معلم تبیین نماید. لذا به دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات زیر می‌باشد: (۱) چگونه می‌توان از سواد معنوی، به‌عنوان یک عامل کلیدی در سیاست‌گذاری‌های تربیت معلم، برای ارتقای کیفیت آموزش و پرورش در نظام آموزشی ایران بهره‌برداری کرد؟ این سؤال به بررسی روش‌ها و راهکارهای استفاده از سواد معنوی در تدوین و اجرای سیاست‌های تربیت معلم می‌پردازد و نقش آن در بهبود کیفیت آموزش را تحلیل می‌کند. (۲) سواد معنوی چه تأثیراتی بر فرایندهای تربیت معلم و توسعه حرفه‌ای معلمان در نظام آموزشی ایران دارد؟ این سؤال به تحلیل تأثیرات و نتایج استفاده از سواد معنوی در تربیت معلمان و ارتقای مهارت‌ها و توانایی‌های حرفه‌ای آن‌ها می‌پردازد.

۱-۱. پیشینه پژوهش

این پژوهش پیرامون تبیین جایگاه سواد معنوی در سیاست‌گذاری تربیت معلم صورت می‌پذیرد، لذا تلاش شده است پژوهش‌های صورت‌گرفته مرتبط با تربیت معنوی و سیاست‌گذاری مطالعات تربیت معلم بررسی شود.

علی شریعتمداری (۱۳۸۵)، در پژوهش «تربیت معنوی و تغییر برنامه درسی» تربیت معنوی را به عنوان محرک اصلی تحول در اهداف، محتوا، و روش‌های تدریس معرفی نمود و خواستار بازنگری در ساختار برنامه درسی با محوریت معنویت شد.

حسین نصراللهی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «بازنمایی سیر تحول تربیت معنوی و دلالت‌های آن در تعلیم و تربیت»، به تحلیل تاریخی و مفهومی تربیت معنوی در ایران پرداختند و نشان دادند که این مفهوم از رویکردهای سنتی به رویکردهای راهبردی و نوین تغییر یافته است. دلالت‌های این تحول شامل بازنگری در نقش معلم، اهداف تربیتی، و سیاست‌گذاری‌های کلان آموزشی است. حسن ملکی و همکاران (۱۳۹۸)، در مقاله «تربیت معنوی و کارکردهای تربیتی آن در تعلیم و تربیت» به بررسی نقش تربیت معنوی در پرورش اخلاق، مسئولیت‌پذیری، و خودسازی دانش‌آموزان پرداختند و آن را ابزاری برای تحقق اهداف کلان تربیتی معرفی کردند.

محمدرضا نیک‌منش و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای با عنوان «اثر رهبری معنوی اسلامی بر سلامت معنوی معلمان با نقش‌های میانجی سرمایه معنوی و هوش معنوی» نشان دادند که رهبری معنوی اسلامی از طریق ارتقای سرمایه معنوی (ایمان، امید، هدفمندی) و هوش معنوی (درک و تحلیل مسائل معنوی)، نقش مؤثری در بهبود سلامت معنوی معلمان ایفا می‌کند. این یافته‌ها اهمیت تربیت مدیران و معلمان با سواد معنوی بالا را در نظام آموزشی برجسته می‌سازد. همچنین محمدرضا نیک‌منش و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی دیگر با عنوان «طراحی و اعتباربخشی الگوی برنامه درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان»، به تدوین الگویی بومی برای نهادهای سازنده تربیت معنوی در آموزش عالی تربیت معلم پرداختند. این الگو بر مؤلفه‌هایی چون خودآگاهی معنوی، تجربه‌های درونی، و ارتباط با ارزش‌های الهی تأکید دارد و اعتبار آن با استفاده از روش‌های علمی سنجیده شده است.

محمدرضا نیک‌منش و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «بررسی شایستگی‌های معنوی و اخلاقی معلم در جهت رشد سواد تربیتی براساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، به تبیین مؤلفه‌هایی چون اخلاص، توکل، بصیرت، و خودسازی معنوی پرداختند و آن‌ها را به عنوان شایستگی‌های بنیادین معلمان در مسیر ارتقای سواد تربیتی معرفی کردند.

هریک از پژوهش‌های مذکور از منظری، به تربیت معلم عنایت داشته و به شکل استقرار ناقص، نتایج مفیدی را در ارتقای تربیت معلم ارائه نموده‌اند، اما در پژوهش حاضر، سیاست‌گذاری

دانشگاه فرهنگیان با رویکرد سواد معنوی مطمح نظر واقع شده است و از این نظر پژوهشی بدیع و ضروری می‌نماید.

۲-۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به‌لحاظ هدف، کاربردی و به‌لحاظ ماهیت و روش، کیفی از نوع توصیفی تحلیلی است. جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی کتابخانه‌ای و از سامانه‌های برخط، و تجزیه و تحلیل داده‌ها با بهره‌جویی از شیوه‌های اکتشافی و سنتز پژوهی انجام شده است.

۲. تعریف و تفسیر سواد معنوی و معنویت؛ مفاهیم و اهمیت آن در نظام آموزشی اسلامی

برای بحث درباره سواد معنوی، ابتدا باید هر یک از دو واژه سواد و معنویت جداگانه تعریف شوند تا مراد از ترکیب این دو مشخص گردد. هرچند در تعریف هیچ‌یک از واژگان مذکور وحدت‌نظری وجود ندارد، اما می‌توان به کلیاتی از معانی لغوی و تعاریف مصطلح و رایج پیرامون آن اشاره کرد. سواد در لغت به معانی مختلفی همچون «(۱) سیاهی؛ (۲) نوشته؛ (۳) رونوشت؛ (۴) شبیح؛ (۵) سیاهی شهر که از دور دیده شود؛ (۶) در فارسی به معنای خواندن و نوشتن؛ (۷) معلومات، آگاهی‌های علمی و ادبی» به کار رفته است (معین، ۱۳۸۶: ۹۵۸). سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد، یونسکو، تعریف زیر را ارائه داده است: «باسواد بودن توانایی شناخت، درک، تفسیر، ساخت، برقراری ارتباط و محاسبه در استفاده از موارد چاپ‌شده و نوشته‌شده مربوط به زمینه‌های گوناگون است. باسواد بودن زنجیره آموزشی را که توانایی رسیدن به اهداف، توسعه دانش، پتانسیل و شرکت کامل را در جامعه‌ای بزرگ‌تر دربردارد، برای یک فرد فراهم می‌کند» (UNESCO, 2004: 13). در حقیقت، تعریف سواد، ماهیت چتری شکل یافته و طیف وسیع و گسترده‌ای از رفتار، گفتار و پندار را در بر می‌گیرد. این اصطلاح همگام با گذر تاریخ، به تبعیت از رشد تصاعدی علوم، همواره از معنای صامت و ثابت گریزان بوده و مفهومی پویا و روبه‌رشد را در تعریف خود پی‌جویی می‌کند. امروزه در تعریف سواد نمی‌توان به خواندن و نوشتن و محاسبه کردن بسنده نمود، بلکه این مفهوم در حد و اندازه نیازهای زندگی امروز شهروند، توسعه معنایی یافته است؛ تا بدانجا که به‌سختی می‌توان به احصای مصادیق آن پرداخت و در ساحت‌های خاصی محدودش نمود. به بیانی دیگر، هرچند نیاز به کاربست افزون‌تر آدمی به برخی از مصادیق متنوع سوادها در زندگی نظیر سواد ارتباطی، سواد مالی، سواد رایانه‌ای، سواد عاطفی، سواد رسانه‌ای و سواد تربیتی، آنان را در عداد اولویت و اولیت قرار می‌دهد (معصومی‌فرد و زندی، ۱۳۹۷: ۶۵-۷۰؛ میرزایی، ۱۴۰۰: ۱۵۳)، لکن

به هر میزان که نسبت به سوادهای موردنیاز دیگر بی توجهی و غفلت شود، به بلای لکنت ارتباط با دیگران مبتلا و به تحریم خودخواسته از ثمرات نظام اجتماعی مواجه خواهد شد. «سواد معنوی» از چنین صفتی برخوردار است.

معنویت^۱ که از مصدر معنی گرفته شده، در زبان انگلیسی معنی روح و جان به کار رفته است. این واژه در لغت‌نامه دهخدا، منسوب به معنی، حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی و روحانی مقابل مادی صوری و ظاهری است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۸۷۱۱). در تعریفی دیگر، معنویت از ریشه «عَنَى»، به معنای قصد و اراده است (سیاح، ۱۳۸۵: ۱۰۷۱) و «معنی» به آنچه قصد شده، گفته می‌شود (عمید، ۱۳۶۹: ۹۷۴). معنویت در لغت، مصدر جعلی معنوی و به معنای معنوی بودن است و معنوی منسوب به معنی و به معنای باطنی، حقیقی و مقابل مادی، ظاهری و صوری به کار رفته است. همچنین به شخصی که در عالم معنی و باطن سیر می‌کند گفته می‌شود (معین، ۱۳۸۶: ۱۱۹۲). در بیان معنای اصطلاحی معنویت، بیش از هفتاد تعریف برای آن برشمرده‌اند (Geigle, 2012: 14). با این حال، عمده متفکران غربی معنویت را تجربه و تلاش معنوی انسان در جهت امر متعالی می‌دانند (فونتاننا، ۱۳۸۵: ۳۷؛ ساراسوراتی، ۱۳۷۶: ۳۸۳۹؛ Gibbons, 1999: 3). هینلز^۲ معنویت را تلاشی در جهت پرورش حساسیت نسبت به خویش، دیگران، سایر مخلوقات و خدا، یا کندوکاوی در جهت آنچه برای انسان شدن و نیل به انسانیت کامل لازم بوده، دانسته است (هینلز، ۱۳۸۷: ۱۲۶۳). به بیانی دیگر، ساحت معنویت مربوط به عمل انسان در ارتباط با خود، خدا، خلق و خلقت است، به گونه‌ای که در آن، پرورش خرد و گسترش حیات معنوی پایه‌ای هم پیش می‌روند. فاولر^۳ و کین^۴ معنویت را فعالیتی برای ایجاد و یافتن معنا، شناخت، ارزش‌گذاری و ارتباط با آن چیزی که سرانجام در مقوله سرسپردگی و ایمان معنا یافته، تعریف می‌کنند (Fowler & Keen, 1978: 24). به گفته دوکاساد^۵، قدوسیت فقط در یک چیز است: سرسپردگی کامل به اراده خداوند. براین اساس، هر کسی می‌تواند فعالانه یا منفعلانه این سرسپردگی را در قالب اطاعت و رعایت قوانین خدا و کلیسا و یا پذیرش وفاداران امر الهی انجام دهد (de Caussade, 1975): ۶۲۴). آیت‌الله خامنه‌ای معنویت را در ایمان به غیب، طهارت باطن انسان در پرتو غیب و تسلیم و

1. Spirituality.
2. Hinnells.
3. Fowler.
4. Keen.
5. de Caussade.

عبودیت نسبت به غیب می‌داند (موسوی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۱۵). شهید مطهری ایمان را یک امر معنوی دانسته که در قالب یک بینش، شناخت و گرایش خاص، به‌طور مکرر در تعالیم دینی بدان تأکید شده است (مطهری، ج ۱۵، ۱۳۸۳: ۹۱۸). در واقع، اینکه ایمان دینی با دیگر اشکال ایمان تفاوت دارد به این دلیل است که به‌طور خاص، دارای کانون‌های ارزش و مظاهر قدرت دینی است که ما به آن‌ها اعتقاد داریم و نیز به‌خاطر موضوعات اصلی دینی است که زندگی خود را براساس آن سپری می‌کنیم (Fowler, 1981: 726). از این منظر، ایمان به‌عنوان راهی برای حرکت به درون و شکل دادن و انسجام بخشیدن به زندگی شناخته می‌شود. این معنویت زندگی را با اراده الهی معنا می‌بخشد (فناپی اشکوری، ۱۳۸۴: ۱۴۱). علامه طباطبایی زندگی معنوی را به انجام اعمالی متناسب دانسته که در آن مشاهده حق و تقرب به حق مد نظر باشد^۱ (رخشاد، ۱۳۸۴: ۳۴۴). بنابراین، همچنان که مک‌گی^۲ معتقد است، هر مفهومی از معنویت که مستقل از دین تصور شود، ضعیف و تقلیل داده شده است (کار و هالدن، ۱۴۰۳: ۴۶)، معنویت محصول دل‌مشغولی‌های عبادی و پرهیزگاران‌های است که در قلمرو امور عاطفی، روانی و عقلانی و قلبی و فطری آشکار می‌شود. براین اساس، معنویت دینی همهٔ سلوک و رفتارهای فرد را شامل خواهد شد، زیرا ارتباط حسن فاعلی و حسن فعلی ارتباطی تفکیک‌ناپذیر تلقی می‌شود.

با توجه به آنچه گذشت، می‌توان این‌گونه گفت که سواد معنوی به توانایی درک و تفسیر مفاهیم معنوی و مذهبی اشاره دارد. طبق نظر پالوتا و همکاران، سواد معنوی به فرد کمک می‌کند تا در جست‌وجوی معنا و هدف زندگی باشد و بتواند در شرایط مختلف تصمیم‌گیری منطقی و ارزشی انجام دهد (Cavanagh, 2019: 142159 & Palotta). در واقع، سواد معنوی شامل دانش، مهارت‌ها و ارزش‌هایی است که فرد را قادر می‌سازد تا به سؤالات عمیق زندگی پاسخ دهد و با چالش‌های روحی و اخلاقی گوناگون بهتر مقابله کند و در تعاملات اجتماعی خود ارتباطات مناسب‌تر و عمیق‌تری برقرار نماید. (Giacalone, 2019: 232260)

۱. کتاب مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران، شناخت خداوند و قرب به او (قرب الی الله) را رابطهٔ حقیقی بین خدا و انسان معرفی کرده است؛ به‌گونه‌ای که روح انسان بر اثر درک، باور و اعمالی خاص (متناسب با غایت آفرینش خویش و براساس خواست و نظام معیار الهی) رابطه‌ای وجودی و آزادانه (اختیاری) با خدای متعال برقرار کرده و به‌طور مداوم آن را تشدید می‌کند و در نتیجهٔ ایجاد چنین ارتباطی، مراتب کمال را در وجود خویش محقق می‌سازد (ر.ک: وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۰: ۹۱).

2. Mc Gehee.

جوهره اصلی در منظومه معرفتی و نظام فکری اسلام، مبتنی بر نگرش توحیدی است و در همه عرصه‌های هستی‌شناسی، یعنی خدا، خود، خلقت و خلق، بر مدار «تقرب الی الله» می‌گردد، به‌گونه‌ای که هر عملی که از فرد در زندگی فردی و اجتماعی اش صورت می‌پذیرد، برخوردار از صبغه و رنگ خدایی است. از این تعبیر در فلسفه اسلامی و معرفت دینی، با عنوان «تأثیر حسن فاعلی بر حسن فعلی» یاد می‌شود. چنانچه نیت هر انسانی تقرب الی الله باشد، با اختیار و انتخاب، همه رفتار و کردار و گفتار برخاسته از قوای شهویه، غضبیه، وهمیه و عقلیه‌اش را رنگ معنوی عبودیت می‌بخشد و عامل رشد و کمال به‌سوی تقرب الی الله تلقی می‌شود. در قرآن کریم، خداوند خود را نسبت به بندگان این‌گونه معرفی می‌نماید: «وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»^۱ ما از رگ گردن به او نزدیک‌تریم. و نیز «... وَ هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ»^۲ هر کجا باشید او با شماست. این‌گونه ارزشیابی در تقرب به خداوند، سلوکی معنوی می‌طلبد و راز و رمز وصول به آن عبودیت و طاعتی برخاسته از نیتی است پاک تا آدمی در همه حرکات و سکنات خود، چه در امور مادی و چه غیرمادی، در راستای عبودیت حرکت کند؛ چنان‌که در کلام امام باقر (ع) آمده است: «... فَوَاللَّهِ مَا شِيعْتُنَا إِلَّا مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَ أَطَاعَهُ؛ سَوَّغَدُ بِهِ خَدَاوَنَدُ كَهْ شِيعَةَ مَا نِيسَت، مَگر آن کسی که تقوای خدا را رعایت کند و از او اطاعت نماید» (کلینی، ج ۲، ۱۳۸۷: ۷۴). این تقرب در دعای روزهای ماه رجب‌المرجب که از سوی حضرت حجت (عج) در توقیعی به محمد بن عثمان انتشار یافت، برای پیشوایان معصوم علیهم‌السلام این‌گونه توصیف شده است: «لَا فَرْقَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَهَا إِلَّا أَنَّهُمْ عِبَادُكَ وَ خَلْقُكَ؛ مِیَانِ تُو وَ أَنَا نِ جَدَائِی نِیْسَتِ جِزِ اَیْنِکَهْ أَنَا نِ بِنْدَگَانِ وَ أَفْرِیْدَگَانِ تَوَانَدُ» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷: ۷۳۰). در کتاب علل الشرایع و الاحکام ابن‌بابویه، از امام صادق (ع) روایت شده است که امام حسین (ع) در برابر اصحابش آمد و چنین فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ مَا خَلَقَ الْعِبَادَ إِلَّا لِيَعْرِفُوهُ، فَإِذَا عَرَفُوهُ عَبْدُوهُ، فَإِذَا عَبْدُوهُ اسْتَعْنُوا بِعِبَادَتِهِ عَنْ عِبَادَةِ مَا سِوَاهُ؛ اَی مَرْدَم! هَمَانَا خَدَائِی بَزْرَگِ بِنْدَگَانِ رَا نِیَا فَرِیْدَه، مَگر بَرایِ آنکَه او رَا بَشِنَا سَنَد. وَ قَتِیِ او رَا شِنَا خَتَنَد، او رَا پَرَسْتَش خَوَاهَنَد کَرَد. هَنَگَامِی کَه او رَا پَرَسْتَش کَرَدَنَد، از بِنْدَگِی غِیرِ او بِی نِیاز مِی شَوَنَد» (ابن‌بابویه، ۱۳۸۳: ۹؛ مکارم شیرازی، ۱۳۵۳: ۳۸۷). علامه طباطبایی در تفسیر آیه «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۳ می‌فرماید: «حقیقت عبادت این است که بنده خود را در مقام ذلت و عبودیت واداشته، رو به‌سوی مقام رب

۱. سوره ق، آیه ۱۶.

۲. سوره حدید، آیه ۴.

۳. سوره زاریات، آیه ۵۶.

خود آورد» (طباطبایی، ج ۱۸، ۱۳۶۳: ۵۷۸). امام علی (ع) در نامه ۲۶ نهج البلاغه، این گونه عبودیت را به تصویر می‌کشد و با نشان دادن راه عبادت، آدمی را به سوی کمالاتش راهنمایی می‌نماید: «وَمَنْ لَمْ يَخْتَلِفْ سِرَّهُ وَ عِلَانِيَتَهُ وَ فَعْلُهُ وَ مَقَالَتَهُ فَقَدْ أَدَّى الْأَمَانَةَ وَ أَخْلَصَ الْعِبَادَةَ؛ کسی که نهنان و آشکارش و گفتار و کردارش یکی باشد، امانت خدا را ادا کرده و در عبادتش اخلاص ورزیده است. همچنین، امام سجاده (ع) در فراز دهم از دعای بیستم صحیفه سجادیه که به دعای مکارم‌الاخلاق شهرت یافته است، مصادیقی از تجلی سواد معنوی را این گونه بیان می‌دارند: «پروردگارا درود فرست بر محمد و آلش و مرا به زیب و زیور صالحان بیارای و به جامه زینت اهل تقوا بپوشان که بساط عدل و داد را بگسترانم و خشم خود را فرو نشانم و آتش فتنه را خاموش سازم و تفرقه امت را جمع و اختلاف بین مسلمین را اصلاح گردانم و نیکوکاری را فاش و اعمال زشت خلق را مستور سازم. خوش رفتار و آسان گیر و متواضع و بی تکبر و خوش سیرت و باوقار و نیکوخلق باشم و به هر فضل و کمال سبقت گیرم و احسان و تفضل را برگزینم و ملامت و سرزنش مردم نکنم و بر غیر مستحق احسان نکنم.» با توجه به آنچه گذشت، سواد معنوی به معنای آن است که فرد مسلمان از سطحی از آگاهی و معرفت از دین و اوامر و نواهی الهی برخوردار شده است و با ملکه نمودن این باور و معرفت، به قصد «تقرب الی الله»، گفتار و رفتار و پندار خود را در زندگی فردی و اجتماعی هویت می‌بخشد (اسدی گرمارودی، ۱۴۰۳: ۱۱۳). این چنین سواد در مکتب تشیع، در بستر منابع معتبر اسلامی نظیر کتاب، سنت و عقل، با ولایت پیشوایان و بزرگان دینی اعتبار می‌یابد. بی تردید پرداختن به نقش و جایگاه سواد معنوی در سیاست‌گذاری نظام تربیت معلم، نیازمند توجه به اسناد تحولی نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور و تأکید آن‌ها بر تربیت دینی و معنوی است. این اسناد چهارچوبی بنیادین برای جهت‌گیری‌های کلان تربیتی فراهم می‌آورند و نشان می‌دهند که سواد معنوی نه یک مؤلفه فرعی، بلکه یکی از ارکان اصلی تربیت انسان در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است.

در بند ۴-۶ از سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور که از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ شده، بر رعایت رویکرد فرهنگی و تربیتی در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و درسی تأکید شده است (سیاست‌های کلی تحول، ۱۳۹۰). این بند، ضرورت توجه به ابعاد معنوی و فرهنگی در طراحی برنامه‌های درسی را یادآور می‌شود و زمینه‌ساز ورود مفاهیم سواد معنوی به عرصه سیاست‌گذاری آموزشی است.

همچنین در اصل چهارم از اصول حاکم بر آموزش و پرورش (مصوب ۱۳۶۸)، تصریح شده که «همه برنامه‌ها و آموزش‌ها باید به‌عنوان اجزای یک مجموعه هماهنگ اسلامی، جنبه و جهت دینی داشته باشند و به جنبه‌های الهی توجه کنند» (اصول حاکم، ۲: ۱۳۶۸). این اصل، سواد معنوی را به‌عنوان جهت‌گیری بنیادین در طراحی و اجرای برنامه‌ها معرفی می‌کند.

در برنامه درسی ملی، اصل «دین‌محوری» به‌عنوان یکی از اصول ناظر بر برنامه‌های درسی و تربیتی مورد تأکید قرار گرفته است (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱: ۹). رویکرد کلان حاکم بر این برنامه «فطرت‌گرایی توحیدی» است که بر تربیت انسان براساس فطرت الهی و گرایش‌های معنوی تأکید دارد. این رویکرد زمینه‌ساز تربیت معلمانی است که خود از سواد معنوی برخوردار باشند و بتوانند این سواد را به نسل آینده منتقل کنند.

در مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز، اصل انطباق با «نظام معیار اسلامی» به تفصیل توضیح داده شده است (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۱۸۴۱۸۵). در این سند، تربیت دینی و معنوی به‌عنوان یکی از اهداف اصلی تعلیم و تربیت در ساحات شش‌گانه (اعتقادی، عبادی، اخلاقی، اجتماعی، زیستی، اقتصادی) مطرح شده و بر ابتننا بر نظام معیار اسلامی تأکید شده است.

با توجه به این مبانی، زیرنظام تربیت معلم و تأمین نیروی انسانی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که معلمان آینده، نه تنها در حوزه‌های علمی و تخصصی، بلکه در عرصه‌های معنوی و تربیتی نیز توانمند باشند. سواد معنوی معلمان، شامل درک عمیق از مفاهیم توحیدی، اخلاق اسلامی، معرفت‌شناسی دینی، و توانایی در هدایت معنوی دانش‌آموزان است. این سواد باید در برنامه‌های تربیت معلم، به‌صورت هدفمند و ساختار یافته گنجانده شود و در فرایند جذب، آموزش، و ارزیابی معلمان مورد توجه قرار گیرد.

در نهایت، سیاست‌گذاری در زیرنظام تربیت معلم باید با الهام از اسناد تحولی، به‌سوی تربیت معلمانی حرکت کند که حامل و مروج سواد معنوی باشند؛ چراکه تحقق اهداف کلان نظام تعلیم و تربیت اسلامی، بدون حضور چنین معلمانی ممکن نخواهد بود.

۳. سواد معنوی؛ جوهره ذاتی در سیاست‌گذاری آموزشی تربیت‌معلم

واژه سیاست در لغت به معانی پاس داشتن، نگاه داشتن، حفاظت، نگاه‌داری، حراست و حکم راندن بر رعیت، اداره کردن امور مملکت، حکومت، ریاست، مصلحت، تدبیر، دوراندیشی و برنامه‌هایی یک فرد یا گروه برای نحوه اداره امور است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۰۸۰۱). این واژه، با حکومت، دولت، جامعه، و مسائل عمومی آن گره خورده و تداعی‌کننده اقدام دولت در اداره صحیح امور عمومی است (جلیلی قاسم‌آقا، ۱۳۹۷: ۱۰۶). بدین جهت می‌بایست در سیاست‌گذاری، حداقل هفت مفهوم «محیط، هدف، راه و روش، فرایند تصمیم، انتخاب و اطلاعات» را مورد توجه داشت، زیرا فرایند سیاست‌گذاری بسیار شبیه فرایند «تصمیم‌گیری» و الگوی آن است. در اکثر الگوهای تصمیم‌گیری، این مراحل اصلی ذکر شده است: «طرح موضوع یا مسئله، راه‌حل‌ها و یا گزینه ممکن، انتخاب گزینه مطلوب، اجرا» (وحدانی‌نیا و دورودی، ۱۳۹۸: ۱۳۶). اصول و ارزش‌های حاکم بر نظام تعلیم و تربیت در نظام تربیت‌معلم در جمهوری اسلامی ایران چنین است: «نظامی است آموزشی، پژوهشی و تربیتی، بر پایه ایمان به خدای یکتا، تقوای الهی، اخلاق اسلامی، اصول و ضوابط تربیتی اسلام و با توجه به نقش هدایتی و محوری قرآن کریم و رسالت تربیت و الگویی انبیای عظام و ائمه اطهار علیهم‌السلام و هدف غایی آن تربیت و تأمین منابع انسانی متفکر و خلاق و آگاه به مسائل آموزشی و پرورشی روز کودکان، نوجوانان و جوانان و موردنیاز نظام آموزش و پرورش کشور است، در آن حد که بتوانند مسئولیت تعلیم و تربیت کودکان، نوجوانان و جوانان جامعه را تا وصول به اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران، آگاهانه بر عهده بگیرند» (نائینی و همکاران، ۱۳۸۱: ۳۴). جمهوری اسلامی نظامی است بر پایه ایمان به: (۱) خدای یکتا (لااله الاالله) و اختصاص حاکمیت و تشریح به او و لزوم تسلیم در برابر امر او؛ (۲) وحی الهی و نقش بنیادی آن در بیان قوانین؛ (۳) معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خدا؛ (۴) عدل خدا در خلقت و تشریح؛ (۵) امامت و رهبری مستمر و نقش اساسی آن در تداوم انقلاب اسلام؛ (۶) کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا (قانون اساسی، اصل دوم). هدف از حکومت رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی است تا زمینه بروز و شکوفایی استعدادها، به‌منظور تجلی ابعاد خداگونگی انسان فراهم آید: «تخلّقوا بأخلاق الله» (همان، مقدمه). بنابراین و براساس اصل سی‌ام قانون اساسی، «دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور، به‌طور رایگان گسترش

دهد» (همان، اصل سی ام)، زیرا از جمله عوامل مهم در بسترسازی فرهنگ حاکم بر هر جامعه، آموزش های عمومی آن به شمار می رود و نقش معلم در مجموعه عوامل مؤثر در نظام آموزشی، نقشی است بی بدیل. به همین سبب، تربیت معلمان در رأس این امور قرار گرفته و سیاست گذاری صحیح در نظام تربیت معلم، سعادت کشور را به دنبال خواهد داشت.

همچنین در بند ۳-۳- از بخش سوم سند مبانی نظری تحول بنیادین آموزش و پرورش، «تربیت معلم و تأمین منابع انسانی (معلم و پیرامعلم)، به عنوان یکی از شش زیرنظام تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران است که وظیفه تأمین منابع انسانی، از سطح استاد تا سطح مدرسه را بر عهده دارد. معلم و پیرامعلم (مربیان) شامل تمام افرادی است که به نوعی مسئولیت زمینه سازی در نظام تربیت رسمی و عمومی را بر عهده دارند» (سند مبانی نظری تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۳۷۵۳۸۳). نیز در فصل اول کلیات مبانی نظری سند تحول، اصطلاح «معلم» و «مربی» (مترادف هم به کار رفته است) به فردی اطلاق می شود که «رسالت خطیر تربیت دانش آموزان را در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی بر عهده دارد» (همان: ۱۱۹۱۲۹). در سند راهبردی تحول بنیادین آموزش و پرورش، فصل اول، بیانیه ارزش ها (بند ۷) برای نقش معلم آمده است: «نقش معلم (مربی) به عنوان هدایت کننده و اسوهای امین و بصیر در فرایند تعلیم و تربیت و مؤثرترین عنصر در تحقق مأموریت های نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی است» (سند راهبردی تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۸). در ادامه، در فصل سوم چشم انداز، در خصوص ویژگی های مدرسه در افق چشم انداز ۱۴۰۴ آمده است: «برخوردار از مربیان دارای فضایل اخلاقی و شایستگی های حرفه ای با هویت یکپارچه توحیدی، براساس نظام معیار اسلامی» (همان: ۱۱). همچنین در فصل چهارم، هدف های کلان (بند ۱) برای تربیت دانش آموزان این گونه اشاره دارد: «تربیت انسان موحد، مؤمن به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران، و طبیعت، حقیقت جو و عدالت خواه و صلح جو، ظلم ستیز، جهادگر، شجاع و ایثارگر و وطن دوست، مهرورز، جمع گرا، جهانی اندیش، ولایت مدار و منتظر و تلاشگر در جهت تحقق حکومت عدل جهانی، بالاراده و امیدوار، خودباور و دارای عزت نفس، امانت دار، دانا و توانا، پاک دامن و باحیا، انتخابگر و آزادمنش، متخلق به اخلاق اسلامی، خلاق و کارآفرین و مقتصد و ماهر، سالم و بانشاط، قانون مدار و نظم پذیر و آماده ورود به زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی براساس نظام معیار اسلامی» (همان: ۱۴). در فصل پنجم، راهبردهای کلان (بند ۱۱) به ارتقای شایستگی های معلم اشاره دارد: «ارتقای معرفت

و بصیرت دینی انقلابی و سیاسی برای رشد و تعالی معنوی و اخلاقی معلمان و دانش‌آموزان و مشارکت برای ارتقای معنوی خانواده» (هدف‌های کلان ۱ و ۲ و ۴ و ۵) (همان: ۱۶). در ادامه این فصل، در بند ۱۳ به «توسعه مستمر شایستگی‌ها و توانمندی‌های اعتقادی، تربیتی، علمی و حرفه‌ای فرهنگیان اشاره دارد» (هدف‌های کلان ۴ و ۵ و ۶ و ۷) (همان). در فصل ششم، هدف‌های عملیاتی و راهکارها، (راهکار ۱/۱۱) نیز آمده است: «استقلال نظام ملی تربیت‌معلم و راهاندازی دانشگاه ویژه فرهنگیان با رویکرد آموزش تخصصی و حرفه‌ای تربیت‌محور توسط وزارت آموزش و پرورش با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط» (همان: ۲۶).

در جلسه ۹۶۵ مورخ ۱۳۹۸/۴/۱۷ شورای عالی آموزش و پرورش، ۳۷ راهکار در سند تحول بنیادین مرتبط با نظام تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی و ۹۷ برنامه در قالب سند «برنامه زیرنظام تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی» به تصویب رسیده است. یکایک جملات و گزاره‌های مندرج در اهداف و راهکارهای برشمرد شده ذیل آن‌ها حکایت از آن دارد که در سیاست‌گذاری تربیت‌معلم و ارائه «نظام جامع تربیت‌معلم» آنچه می‌بایست بدان توجه ویژه داشت، کاربست سواد معنوی به‌عنوان جوهره ذاتی این نظام است (سند برنامه زیرنظام تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی، ۱۳۹۸). امام علی (ع) در حکمت ۷۳ نهج‌البلاغه، واجد سیره ادب شدن را در کسب شایستگی‌های دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت مقدم می‌دانند و می‌فرمایند: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ وَ لِيَكُنْ تَأْدِيبُهُ سَبِيْرَةً قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ وَ مَعْلَمُ نَفْسِهِ وَ مُؤَدِّبُهَا أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنْ مَعْلَمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبِهِمْ؛ آن‌که خود را در مرتبه پیشوایی قرار می‌دهد، باید پیش از مؤدب نمودن مردم، به مؤدب نمودن خود اقدام کند، و پیش از آنکه دیگران را به گفتار ادب نماید، باید به کردارش مؤدب به آداب کند، و آن‌که خود را بیاموزد و ادب نماید، به تعظیم سزاوارتر است از کسی که فقط دیگران را بیاموزد و تأدیب کند.» لذا تقدم توجه به سیاست‌گذاری تربیت‌معلم در راستای سواد معنوی معلمان جایگاه ویژه‌ای دارد.

۳-۱. ملکه شدن سواد معنوی در نیت و عمل معلمان

ملکه شدن سواد معنوی در نیت و عمل معلمان یکی از اهداف کلیدی در آموزش و تربیت معلمان است. سواد معنوی به مجموعه‌ای از توانایی‌ها و دانش‌ها اشاره دارد که فرد را قادر می‌سازد ارزش‌ها و اصول معنوی را در زندگی شخصی و حرفه‌ای خود به کار گیرد. در آموزه‌های دینی همواره بر اهمیت و ضرورت این اصل تأکید شده و به آن پرداخته شده است. از آیه ۲ سوره جمعه،

تقدم «تزکیه» و تربیت معنوی بر آموزش علمی را می‌توان دریافت. معلمانی که این سواد را ملکه کرده‌اند، توانایی بهتری در انتقال مفاهیم اخلاقی و معنوی به دانش‌آموزان دارند. نیت‌های پاک و انگیزه‌های معنوی در اقدامات معلمان، باعث ایجاد انگیزه‌های مثبت و سالم در دانش‌آموزان می‌شود. از سوی دیگر، اعمال صحیح و بر مبنای ارزش‌های معنوی، نقش مؤثری در تربیت اخلاقی و معنوی دانش‌آموزان ایفا می‌کند. توجه به این موضوع در سیاست‌گذاری‌های تربیت‌معلم و آموزش عمومی، می‌تواند به ارتقای کیفیت آموزش و تربیت دانش‌آموزان با ارزش‌های معنوی و اخلاقی منجر شود. در نتیجه، معلمانی که سواد معنوی را در نیت و عمل خود ملکه کرده‌اند، می‌توانند به‌عنوان الگوهای مثبت در محیط‌های آموزشی عمل کنند و به تحقق اهداف دینی و اخلاقی کمک نمایند (کیانی، ۱۴۰۰: ۲۵). این معلمان می‌توانند محیط‌های آموزشی مثبتی ایجاد کنند که در آن، دانش‌آموزان بتوانند به توسعه شخصیت و ارزش‌های معنوی خود بپردازند.

۳-۲. کاربرد عملی سواد معنوی در تدریس

ملکه شدن سواد معنوی در نیت و عمل معلمان، به آن‌ها این امکان را می‌دهد که در مواجهه با چالش‌های مختلف تدریس، از اصول و ارزش‌های معنوی بهره ببرند. این امر می‌تواند به بهبود کیفیت آموزش و ارتقای سطح تربیت اخلاقی و معنوی دانش‌آموزان منجر شود. به‌عنوان مثال، معلمانی که به سواد معنوی مجهز هستند، می‌توانند با احترام و همدلی بیشتری به نیازها و مشکلات دانش‌آموزان پاسخ دهند (Johnson, 2020: 102). در سیاست‌گذاری‌های تربیت‌معلم، استفاده از مدل‌های آموزشی که بر توسعه سواد معنوی معلمان تأکید دارند، می‌تواند به بهبود کیفیت آموزش کمک کند. این مدل‌ها شامل برنامه‌های آموزشی و تربیتی هستند که به معلمان کمک می‌کنند تا اصول معنوی را در نیت و عمل خود ملکه کنند. اجرای این مدل‌ها نیازمند همکاری مؤسسات آموزشی و پژوهشی با سیاست‌گذاران آموزشی است (Brown, 2019: 223). این مدل به معلمان کمک می‌کند تا اصول اخلاقی و معنوی را به دانش‌آموزان آموزش دهند و به‌عنوان الگوهای مثبت در کلاس درس عمل کنند (حق‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۵). سواد معنوی می‌تواند به ارتقای کیفیت آموزش کمک کند و معلمان را برای ارائه آموزش‌های مؤثرتر و معنادارتر آماده کند. مطالعات نشان داده‌اند که معلمان با سواد معنوی بالا توانایی بهتری در انتقال مفاهیم پیچیده و ایجاد ارتباطات موثر با دانش‌آموزان دارند (Zohar, 2012: 67). نیز نشان داده شده که معلمان با سواد معنوی بالا می‌توانند به افزایش کیفیت تدریس و ارتقای سطح علمی دانش‌آموزان کمک کنند (کیانی، ۱۴۰۰: ۷۵).

۳-۳. تأثیرات سواد معنوی بر رفتار سازمانی

مطالعات و تحقیقات آموزشی و پژوهشی نشان داده‌اند که سواد معنوی می‌تواند به افزایش تعهد سازمانی و رضایت شغلی معلمان منجر شود (Roof et al., 2017: 89). در ایران نیز پژوهش‌ها نشان داده‌اند که سواد معنوی می‌تواند به بهبود رفتار سازمانی و افزایش انگیزه معلمان در محیط‌های آموزشی کمک کند. به‌عنوان مثال، در پژوهشی که توسط تیموری و همکاران (۱۳۹۹) انجام شده است نشان داده شد که معنویت در محیط کار تأثیر معنادار و مثبتی بر هویت سازمانی و سلامت سازمانی دارد و می‌تواند به کاهش رفتارهای انحرافی در محیط کار منجر شود (تیموری و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۳).

۳-۴. نقش سواد معنوی در توسعه رهبری آموزشی و پایداری آموزشی

سواد معنوی می‌تواند به توسعه رهبری آموزشی کمک کند و معلمان را برای ایفای نقش‌های رهبری در مدارس و مؤسسات آموزشی آماده نماید. مطالعات نشان داده‌اند که معلمان با سواد معنوی بالا توانایی بهتری در هدایت و مدیریت تیم‌های آموزشی دارند (King, 2008: 34). در واقع، سواد معنوی می‌تواند به تقویت مهارت‌های رهبری معلمان و مدیران مدارس منجر شود (عسگری و حق‌نیا، ۱۳۹۹: ۹۰). سواد معنوی با تقویت توانمندی‌های معلمان، آن‌ها را برای مواجهه با چالش‌های محیطی و اجتماعی و نیز تغییرات پیچیده‌تر آماده می‌سازد و به پایداری آموزشی کمک می‌کند. معلمانی که از این سواد برخوردارند، با بهره‌گیری از ارزش‌ها و اصول معنوی می‌توانند انگیزه‌های مثبت ایجاد کرده و مقاومت در برابر تغییرات محیطی را افزایش دهند.

۳-۵. تجلی حسن فاعلی و حسن فعلی

با ملکه شدن سواد معنوی در معلمان، این سواد به‌صورت حسن فاعلی (نیت خوب) و حسن فعلی (عمل خوب) تجلی می‌یابد. حسن فاعلی به معنای داشتن نیت و انگیزه‌های پاک و معنوی در اقدامات است، درحالی‌که حسن فعلی به معنای انجام اعمال خوب و صحیح براساس آن نیت‌ها است. این تجلی به معلمان کمک می‌کند تا توانایی‌ها و مهارت‌های خود را به بهترین شکل ممکن، در تمام مراحل آموزش و تربیت به کار گیرند و به تربیت دانش‌آموزان با ارزش‌های معنوی و اخلاقی کمک کنند. در حکمت ۸۱ نهج‌البلاغه امام علی (ع) می‌فرماید: «قِیمَةُ کُلِّ امری ما یُحْسِنُهُ»؛ یعنی ارزش هر انسانی به چیزی است که نیکو انجام دهد. این آموزه‌ها نشان می‌دهند که نیت پاک و عمل صالح دو رکن اساسی در ارزش‌گذاری رفتار انسان هستند و در تربیت معلم نیز باید مورد توجه

قرار گیرند. معلمانی که به حسن فاعلی و حسن فعلی متعهد هستند، می‌توانند با الهام بخشیدن به دانش‌آموزان و ایجاد انگیزه‌های مثبت در آن‌ها، فرایندهای تدریس را بهبود بخشند. این معلمان با ارائه مثال‌های عملی از نیت‌های خوب و اعمال صحیح، می‌توانند دانش‌آموزان را به انجام اعمال خوب و نیت‌های پاک تشویق کنند (نوربخش و قربانی، ۱۳۹۷: ۱۲؛ محمدی و رضایی، ۱۳۹۷: ۱۱۵). در مجموع، سواد معنوی در نیت و عمل معلمان باعث تقویت حسن فاعلی (نیت خوب) و حسن فعلی (عمل خوب) می‌شود و به تربیت دانش‌آموزان با ارزش‌های اخلاقی و معنوی کمک می‌کند. معلمانی که سواد معنوی را در خود ملکه کرده‌اند، می‌توانند به‌عنوان الگوهای مثبت در محیط آموزشی عمل کرده و انگیزه‌های مثبت در دانش‌آموزان ایجاد کنند. در نتیجه، توجه به سواد معنوی در تربیت معلمان نقش حیاتی در تربیت نسلی با ارزش‌های معنوی و اخلاقی دارد.

نتیجه‌گیری

آموزش‌های عمومی در حکمرانی تعلیم و تربیت هر حکومتی، تأمین سواد موردنیاز شهروندان جهت ایفای نقش در وظایف فردی و اجتماعی را بر عهده دارد. در نظام جمهوری اسلامی که بر مبنای قانون اساسی نظامی اسلامی تعریف شده است، برای آنکه شکافی بین دولت و ملت ایجاد نشود، ضرورت دارد در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی آموزش عمومی برای شهروندان، مطابق تعلیم و تربیت اسلامی اهتمام شود. تهیه، تصویب، ابلاغ و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر اساس چنین مأموریتی معنا یافته است تا شهروندان را مطابق ساحت‌های شش‌گانه‌ای که مجموعه استعدادهای و ابعاد وجودی آدمی را در بر می‌گیرد، تربیت و شکوفا کند و به مراتبی از حیات طیبه در زندگی برخوردار گرداند. از آنجاکه در اسلام، هدف از خلقت انسان قرب الهی است، مجموعه اعمال آدمی می‌بایست برخوردار از حسن فاعلی باشد. این تلازم نیت و عمل، با تبعیت از امر و نهی الهی و عمل به تکالیف و شریعت، موجب قرب الهی می‌شود. سواد معنوی به معنای آن است که فرد مسلمان از سطحی از آگاهی و معرفت از دین و اوامر و نواهی الهی برخوردار باشد و با ملکه شدن این باور و معرفت به قصد تقرب الی الله، گفتار و رفتار و پندار خود را در زندگی فردی و اجتماعی هويت بخشد.

از آنجاکه سیاست‌گذاری واژه‌ای است که با حکومت، دولت، جامعه و مسائل عمومی آن‌گره خورده است و تداعی‌کننده اقدام دولت در اداره صحیح امور عمومی است، التفات به نقش، مکان و کاربرد سواد معنوی در سیاست‌گذاری تعلیم و تربیت در نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌های

موجود در این زمینه در قانون اساسی و اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش نظیر مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران ضروری می‌نماید. در واقع، از آنجایی که نقش معلم در مجموعه عوامل آموزشی، نقشی بی‌بدیل تلقی می‌شود و اولی‌ترین اصل در بسترسازی حکمرانی‌های هر حکومت، حکمرانی تعلیم و تربیت است و به تعبیر مقام معظم رهبری، دانشگاه فرهنگیان مرکز ثقل نظام آموزش و پرورش محسوب می‌شود، ضرورت دارد در همه مراحل سیاست‌گذاری تربیت معلم، با نگاهی ژرف و جامع اهتمام و عنایت شود. به همین جهت، از ضروری‌ترین اقدامات در سیاست‌گذاری تربیت معلم، تهیه «نظام جامع تربیت معلم» با صبغه سواد معنوی در همه عرصه‌های این تشکیلات تربیتی و مهارتی است.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

صحیفه سجادیه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۸۳، *علل الشرایع و الاحکام*، ترجمه سید محمدجواد ذهنی تهرانی، تهران، مؤمنین.
۲. اسدی گرمارودی، اسدالله، ۱۴۰۳، معنویت دینی و راه‌های دستیابی به آن با توجه به منابع معتبر اسلامی، همایش سلامت معنوی با رویکرد مراقبت معنوی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، ص ۱۱۳.
۳. تافلر، الوین، تافلر، هایدی، ۱۳۷۶، *به سوی تمدن جدید*، ترجمه محمدرضا جعفری، تهران، سیمرغ.
۴. تیموری، هادی، صفری، علی، جهان‌بازی گوجانی، افشین، و بابااحمدی میلانی، زهرا، ۱۳۹۹، بررسی تأثیر معنویت در محیط کار بر هویت سازمانی با نقش میانجی سلامت سازمانی و رفتار انحرافی. *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال سی و دوم، تابستان ۱۴۰۰، شماره ۲ (پیاپی ۸۲)، ص ۲۹۴۸.
۵. جلیلی قاسم‌آقا، امید، ۱۳۹۷، سیاست‌گذاری: مفاهیم، الگوها و فرایندها، رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، دوره ۲، شماره ۴، ص ۱۰۶۱۱۴.
۶. خامنه‌ای، سید علی، ۱۴۰۲، *بیانات دیدار با جمعی از معلمان و فرهنگیان سراسر کشور در ۱۲ اردیبهشت‌ماه*، سایت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
۷. خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۹۸، *بیانات دیدار با مجمع عالی فرماندهان سپاه در ۱۰ مهرماه*، سایت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).

۸. خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۹۵، *بیانات دیدار با اعضای انجمن‌های اسلامی دانش‌آموزان در ۱ اردیبهشت‌ماه*، سایت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
۹. خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۷۴، *بیانات مراسم سالگرد ارتحال امام خمینی(ره)* در ۱۴ خردادماه، سایت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
۱۰. خمینی، سید روح‌اله، ۱۳۶۸، *صحیفه امام*، ج ۱۷، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
۱۱. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۳، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
۱۲. رجبی، ابوذر، ۱۳۹۶، بررسی نقش شریعت در معنویت دینی از منظر ملاصدرا، *اندیشه نوین دینی*، ش ۵۰، ص ۴۵۶۴.
۱۳. رخ‌شاد، محمدحسین، ۱۳۸۴، *در محضر علامه طباطبایی*، قم، نهاوندی.
۱۴. رضایی، منیره، ۱۳۹۸، *شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان: گذشته، حال و آینده*، فصلنامه تعلیم و تربیت، ش ۱۳۸، ص ۱۲۹۱۵۰.
۱۵. ساراسوراتی، بایدیانس، ۱۳۷۶، *معنویت و قرن بیست و یکم*، چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی، ش ۵، ص ۳۸۳۹.
۱۶. سیاح، احمد، ۱۳۸۵، *لغت‌نامه یا فرهنگ بزرگ جامع نوین سیاح*، ترجمه المنجد با اضافات، تهران، انتشارات اسلام.
۱۷. شریعتمداری، علی، ۱۳۸۵، *تربیت معنوی و تغییر برنامه درسی*. فصلنامه مطالعات برنامه درسی، (۲)۱، ص ۷۲۸.
۱۸. شریعتی، مرتضی، ۱۳۹۸، *اخلاق و تربیت در اسلام*، مرکز نشر دانشگاهی.
۱۹. شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۱، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، تهران، شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲۰. طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۶۳، *تفسیر المیزان*، ج ۱۸، تهران، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی با همکاری نشر رجایی و امیرکبیر.
۲۱. عمید، حسن، ۱۳۶۹، *فرهنگ عمید*، تهران، امیرکبیر.
۲۲. فنایی اشکوری، محمد، ۱۳۸۴، *بحران معرفت: نقد عقلانیت و معنویت تجدیدگرا*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
۲۳. فونتانا، دیوید، ۱۳۸۵، *روان‌شناسی دین و معنویت*، ترجمه الف ساوار، قم، ادیان.
۲۴. قاسمی‌زاده، علیرضا، حیدرپناه، علیرضا، ۱۳۹۴، *تربیت معلم و سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش*، پنجمین همایش بین‌المللی مدیریت، اقتصاد و توسعه.

۲۵. کار، دیوید، هالدن، جان، ۱۴۰۳، مجموعه مقالات: معنویت، فلسفه و تعلیم و تربیت، ترجمه عبدالله غلامرضا کاشی، اصفهان، آرما.
۲۶. کاظمی، علی، ۱۴۰۰. سواد معنوی: مبانی و کاربردها، انتشارات کتابخانه فرهنگ.
۲۷. کلینی رازی، محمد، ۱۳۸۷، الکافی، ج ۲، قم، دارالحدیث.
۲۸. کیانی، مریم، ۱۴۰۰، سواد معنوی در چارچوب اسلام، تهران، دفتر انتشارات و فناوری آموزشی.
۲۹. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۳، مجموعه آثار، ج ۱۵، تهران، صدرا.
۳۰. معاونت حقوقی ریاست جمهوری، ۱۳۹۵، مجموعه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات.
۳۱. معصومی فرد، مرجان، زندی، بهمن، ۱۳۹۷، اولویت‌های یادگیری مادام‌العمر در قالب سواد‌های عصر حاضر از دیدگاه استادان و دانشجویان، پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، دوره ۶، شماره ۳، ص ۶۵۸۰.
۳۲. معین، محمد، ۱۳۸۶، فرهنگ معین، تهران، زرین.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۵۳، تفسیر نمونه، ج ۲۲، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۷، مفاتیح نوین، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).
۳۵. ملکی، حسن، رضایی، مهدی، ۱۳۹۸، تربیت معنوی و کارکردهای تربیتی آن در تعلیم و تربیت، فصلنامه تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۶(۱)، ص ۱۵۳۶.
۳۶. موسوی، سید هادی، شاهرخی، سید احمد رضا، قدسی فر، نصیبی، ۱۴۰۲، ماهیت و نقش معنویت در تمدن نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، ش ۱۲، ص ۳۱۵۳۳۹.
۳۷. میرزایی، مهدی، ۱۴۰۰، بررسی شایستگی‌های معنوی و اخلاقی معلم در جهت رشد سواد تربیتی، با مروری بر فصل دوم بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، دوفصلنامه سواد تربیتی معلم، دوره ۱، شماره ۱، ص ۱۵۳۱۷۴.
۳۸. نائینی، محمد کاظم و همکاران، ۱۳۸۱، طرح جامع نظام تربیت معلم ایران، تهران، دفتر ارتقای حرفه‌ای فرهنگیان وزارت آموزش و پرورش.
۳۹. نصراللهی، حسین، نیک‌منش، محمد رضا، محمدی، مهدی، ۱۳۹۷، بازنمایی: سیر تحول تربیت معنوی و دلالت‌های آن در تعلیم و تربیت، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، ۱۳(۵۰)، ص ۲۵۴۸.
۴۰. نوربخش، رضا، قربانی، سعید، ۱۳۹۷، تربیت معنوی و اخلاقی: رویکردها و چالش‌ها، انتشارات سمت.
۴۱. نیک‌منش، محمد رضا، محمدی، مهدی، و احمدی، سمیه، ۱۳۹۹، اثر رهبری معنوی اسلامی بر سلامت معنوی معلمان با نقش‌های میانجی سرمایه معنوی و هوش معنوی، فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، ۱۶(۴)،

۴۲. نیک‌منش، محمدرضا، احمدی، سمیه، محمدی، مهدی، ۱۴۰۰، طراحی و اعتباربخشی الگوی برنامه‌درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۲۳(۳)، ص ۵۵۷۸.
۴۳. نیک‌منش، محمدرضا، محمدی، مهدی، احمدی، سمیه، ۱۴۰۱، بررسی شایستگی‌های معنوی و اخلاقی معلم در جهت رشد سواد تربیتی، براساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، *فصلنامه تربیت اسلامی*، ۳۰(۲)، ص ۱۰۱۱۲۴.
۴۴. وحدانی‌نیا، ولی‌الله، دورودی، مسعود، ۱۳۹۸، سیاست‌گذاری عمومی متأخر؛ گذار از حکومت‌محوری به حکمرانی، *فصلنامه دولت‌پژوهی*، سال پنجم، شماره ۱۸، ص ۱۳۱۱۷۰.
۴۵. وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۸، *سند برنامه زیرنظام تربیت معلم و تأمین منابع انسانی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۶. وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، *سند راهبردی تحول بنیادین نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۷. وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰، *سند مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴۸. هینلز، جان ر، ۱۳۸۷، *راهنمای ادیان زنده*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، قم، بوستان کتاب.
۴۹. یوسفی، محمد، ۱۳۹۶، *سواد معنوی و توسعه پایدار*، انتشارات جهاد دانشگاهی.
50. Brown, T., 2019, Integrating spiritual values in teacher training programs, *International Journal of Educational Policy*, 12(4), p 223238.
51. de Caussade, J. P., 1975, *Abandonment to Divine Providence*, trans. J. Beevers, New York, Image, Doubleday.
52. Fowler, J. W., 1981, *Stage of Faith: the Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco, Harper & Row.
53. Fowler, J. W., & Keen, S., 1978, *Life Maps: Conversation on the Journey of Faith*, Waco. Texas, Word Books.
54. Geigle, D., 2012, Workplace Spirituality Empirical Research, A Literature Review, *Business and Management Review*, vol 2 (10), p 1427.
55. Giacalone, R. A., 2019, Spirituality in the Workplace: A Review and Research Agenda, *Journal of Management*, 45(1), p 232260.
56. Gibbons, P., 1999, *Spirituality at Work: Definitions, Measures, and Validity Claims*, Birkbeck College, University of London, Paul Gibbons. Htm.

57. Johnson, L., 2020, Spiritual literacy and effective teaching practices, *Educational Research Review*, 45, p 102120.
58. Karakas, F., 2010, Spirituality and performance in organizations: A literature review, *Journal of Business Ethics*, 94(1), p 4553.
59. King, D., 2008, Rethinking leadership: A spiritual perspective, *Leadership Quarterly*, 19(1), p 3445.
60. Palotta, D., Cavanagh, S., & Lee, J., 2019, Understanding Spirituality and the Quest for Meaning, *Journal of Social Issues*, 75(1), p 142159.
61. Phelps, A., 2020, The Role of Emotional Intelligence in Spiritual Development, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 22(2), p 113127.
62. Roof, R., et al., 2017, Spirituality and job satisfaction: A meta-analysis, *Journal of Management*, 43(3), p 89102.
63. Sheikhalishahi, M., Atri, E., Radman-Kian, A., Sabaei, Khodabandeh-Yalabadi, A., Sheikhalishahi, M., Torabi, S. A., Naderpour, M., & Radmankian, A., 2024, Enhancing supply chain resilience under disruption: analysis of the farmed data by Monte Carlo simulation, *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, vol 11 (1), 2398573, p 125.
64. Stead, J. G., & Stead, W. E., 2016, Sustainability and spirituality: A strategic approach, *Journal of Business Ethics*, 135(1), p 5672.
65. UNESCO., 2004, *Literacy for Life. EFA Global Monitoring Report*, Paris, UNESCO & The Plurality of Literacy and its implications for Policies and Programs (PDF). UNESCO Education Sector Position Paper, p 13.
66. Zohar, D., 2012, Spiritual intelligence: The ultimate intelligence, *Bloomsbury Publishing*, p 6789.